

A tanév végi ismétlés-rendszerezés problémái az 5. osztály történelemtanításában

A teljesítményképes tudás kimunkálása elképzelhetetlen rendszerezés nélkül. A tanév végén el kell énnünk, hogy a tantárgy egész évi ismeretanyaga az *ismeretek rendszerévé* álljon össze a tanulók tudatában.

Az év végi rendszerezés során, az év végi áttekintő, ismétlő (rendszerező) órák sorozatában az egész évi anyag szintéziséhez, a végső törvényszerűségek, ok-okozati kapcsolatok felismeréséhez vezetjük el a tanulókat, amelyeknek részleteit az egyes órákon tártuk fel, de amelyek végső összefüggéseikben csak az egész évi anyag ismeretében bontakozhatnak ki a maguk teljességében.

Ez a rendszerező munka ugyanakkor rögzítés is. Végelemzésben: év végi munkánk egyszerre befejező ismétlés és befejező rögzítés azzal az igénnyel, hogy tanulóink e munka közben alkalmazzák az év folyamán szerzett ismereteket. Ráadásul az ellenőrzést is szolgálja: önellenőrzés a tanár részéről egész évi oktatónevelő munkájának eredményességét illetően, s ugyanakkor a tanulói tudás szintjéről alkothatunk végső képet.

A tanév végi komplex tanári munka jellegéből következik, hogy az ismétlő órák anyagának egész rendszerét igen gondosan meg kell terveznünk, megkeresve azokat az átfogó szempontokat, amelyekkel az elmélyítést, az ismeretek minőségileg magasabb szintre emelését elérhetjük. Ha tanév közben rendszerezésünk egy-egy kor, korszak keresztmetszetének belső rendező elvét követte — s nyilvánvalóan csak ezt követhette —, tanév végén helyesebbnek látszik a hosszmetzeti elvhez igazodni. Az egész anyag ismeretében egy-egy átfogó szempont érvényesítésével érdemes rendszerező munkánkat elvégezni. Ezáltal az egyes korokra érvényes, zárt törvényszerűségek az egész történelmi folyamatra érvényes, horizontálisan kitágult s egyszerre mélyebb értelmet nyernek. Ez lehet az a bizonyos „új szempont” — végeredményben strukturális szempont —, amelyet oly sokat emlegetünk, s amelynek tartalma a pedagógiai gyakorlatban mégis oly gyakran elmisztifikálódik.

Ehhez természetesen nagyon jól kell ismernünk a Tanterv és Utasítás követelmény-rendszerét.

Az 5. osztályos történelmi anyag az őskorra, az ókorra és a magyar őstörténetre vonatkozó oktatási, nevelési, világnézeti, erkölcsi és esztétikai szempontból az életkori sajátosságokhoz alkalmazott ismereteket öleli fel. A fenti elvi, didaktikai szempontok előrebocsájtása után megkísérlem az 5. osztályos történelmi ismeretanyag rendszerének hosszmetzeti felvázolását, amely az év végi ismétlő órák anyagát képezheti. Azokat az analízáló és szintetizáló szempontokat emelem ki, amelyek új megvilágítást adnak a tanultaknak, s mélyebb összefüggések felismerését eredményezhetik.

I. TOPOGRÁFIA ÉS KRONOLÓGIA

1. Az 5. osztályos *topográfiai* tényanyag akkor válik igazi ismeretté, ha tanulóink megértik a földrajzi környezetnek, az éghajlatnak az őskori, ókori és a magyar őstörténetében betöltött szerepét, anélkül, hogy a társadalmi, történelmi fejlődésben e tényező-

nek általában döntő, elsődleges jelentőséget tulajdonítanánk. Ennek értelmében ilyen-fajta elemzést végezhetünk:

Milyen földrajzi környezetben alakulhatott ki a vadászat, halászat, állattenyésztés, a földművelés?

Soroljuk fel és mutassuk meg a térképen az ókori Kelet államait! Miért a meleg éghajlati övezetben és a nagy folyók völgyében alakultak ki az első államok?

Hol alakult ki az ókori Görögország? Miért nem alakult ki egységes területű állam Hellaszban? Mi az oka annak, hogy az ókori görögök kiváló hajós néppé váltak?

Hol alakult ki Róma? Húzzuk meg a térképen a római birodalom határait! Miért van az, hogy az első európai államok a Földközi-tenger medencéjében alakultak ki?

Hol volt a magyarság őshazája? Milyen foglalkozások kialakulását tették lehetővé a finnugor őshaza természeti viszonyai? Mi az oka annak, hogy őseink tovább éltek ősközösségi társadalomban mint az ókori keleti népek, a görögök és a rómaiak? Mutassuk meg a magyarság vándorlásának fő állomáshelyeit! Miért változott meg az ősmagyarok életmódja a vándorlás során?

2. Mivel az *időszámítás* technikájával csak év vége felé, a tankönyv 38. leckéjének tanítása során ismertetjük meg tanulóinkat, a történelmi események, folyamatok, korok, korszakok időbeli érzékeltetését a tanév folyamán ilyen formában végezhetjük: „Így művelték a földet kb. 6000 évvel ezelőtt Egyiptomban.” „Kb. 2000 éve hatalmas rabszolgafelkelés tört ki Itáliában” stb. Az időszámítás technikájának ismeretében év végi ismétlésünk során a kronológiai ismereteket ennek megfelelően kell módosítanunk, a korábbi értelmezésnek ennek megfelelő tartalmat kell adnunk.

Az idővonal segítségével érzékeltetnünk kell a következőket:

Az őskor kb. 1 millió évvel ezelőtt kezdődött az ember kialakulásával és i. e. kb. 3000 körül az ősközösségi társadalom felbomlásával, az első államok kialakulásával ért véget.

Az emberiség történelmének ókora kb. 3000 körül, az első, ókori keleti rabszolgatartó államok kialakulásával kezdődött és i. sz. 476-ban, a római rabszolgatartó állam és a rabszolgatartó rendszer bukásával fejeződött be.

Az athéni rabszolgatartó városállam kb. i. e. V. században élte virágkorát.

A Spartacus vezette rabszolgafelkelés i. e. 74-ben kezdődött.

A honfoglalás i. sz. 895-ben kezdődött meg.

II. A GAZDASÁGI ÉLET FEJLŐDÉSE

Az őskor

A történelmet az ember csinálja, küzdi, harcolja végig.

Hogyan emelkedett ki az ember az állatvilágból? (Egyenes járás → a kéz kialakulása → szerszámkészítés → munka → gondolkodás → beszéd.)

Hogyan változtatta meg a szerszámok fejlődése az őskor emberének életmódját?

(Csont-, kőszerszámok: gyűjtögetés, alkalmi vadászat, halászat;

Kőhegyű lándzsa, íj, nyíl: vadászat;

Az ember csak fogyaszt

A tűz jelentősége: melegít, világít, elriasztja az állatokat,

ízletesebb, táplálóbb ételek, fémek felfedezése.

Fémszerszámok: réz, bronz, vas → állattenyésztés, földművelés, mesterségek

Az ember termel)

Kik végezték a munkát? (Mindenki dolgozott; közös munka, közös fogyasztás.)

Az ókor

1. Az ókori Kelet

Miért az öntözéses földművelés lett a fő foglalkozás az ókori Kelet államaiban? (Áradás, termékeny talaj, a földek öntözése.) Hogyan öntözték a földeket? (Gátak, zsilipek, csatornák, mesterséges tavak, emelő szerkezetek.)

Mit termeltek? (Gabonafélék, rizs, len, kender, gyümölcs.)

Milyen eszközökkel, mit termeltek a kézműves iparban? (Fémolvasztás: réz-, bronz-, vaseszközök; ékszerek; porcelán; papirusz; papiros; mágnestű; puskapor; selyem.)

Hogyan és mivel kereskedtek? (Elsősorban a Babilonra vonatkozó ismeretek alapján.)

Kik végezték a munkát? (Főleg a szegény szabadok: parasztok, kézművesek végezték és a szabadoknál kevesebb rabszolga.)

2. Az ókori Görögország

Miért vált Athén a gazdasági élet központjává? (Athén fekvése, kikötője; a tengeri utak találkozásának középpontjában fekszik.)

Milyen munkát végeztek a démosz tagjai? (Pásztorok, földművelés, kézművesség; szerszám- és fegyverkovácsok, hajó és épületácsok, kocsikészítők, bútorkészítők, kőfaragók, ötvösök, takácsok, fazekasok stb.)

Hogyan kereskedtek? Mit vittek, mit hoztak?

Hogyan végezték a munkát a perzsa háborúk után? (A munka többségét a rabszolgák végezték: rabszolgatartó kis- és nagyműhelyek.)

3. A Római Birodalom

Mi volt a fő foglalkozás Itáliában a nagy hódítások előtt?

Kik termeltek? (A földművelés, mint a régi rómaiak megbecsült foglalkozása. Róma a kisbirtokos parasztok állama.)

Hogyan alakult át a gazdálkodás a nagy hódítások után? (Rabszolgákkal dolgoztató nagybirtok; rabszolgatartó műhelyek.)

Mi volt a rómaiak véleménye ekkor a munkáról? (Nem tartották szabad emberhez méltónak.)

Milyen munkát végeztek a rabszolgák? (Városi, falusi, állami rabszolgák munkája.)

Hogyan végezték a rabszolgák munkájukat? (Kényszermunka, érdektelenség, számaik megrongálása.)

Miért vált szükségessé a rabszolgák felszabadítása a hanyatlás időszakában? (Kévs a rabszolga, rosszul végzett munka, gazdasági hanyatlás; érdekeltté kellett tenni a rabszolgákat a munkában, rabszolgafelszabadítás, kolonusok.)

A kereskedelem. (A Földközi-tenger kereskedelme teljesen Róma kezébe került; a provinciák kifosztása.)

Kik végezték tehát a termelő munkát a Római Birodalomban? (Minden munkát a rabszolgák végeztek, a szabad rómaiak megvetették a munkát.)

A gazdasági életre vonatkozó ismeretekből adódó év végi általánosítás:

Az őskorban a munkát közösen végezték; az ókorban a szegény szabadok és végül többségükben a rabszolgák végezték a termelő munkát.

Szintézisbe emelt új ismeret:

A szerszámok (termelőeszközök) fejlődése tette lehetővé az emberiség jobblétét mind a mezőgazdaság, mind az ipar, mind a kereskedelem területén. Az ember ezáltal lett egyre inkább úrrá a természetén, habár a rabszolgatartó társadalomban mérhetetlenül szenvedtek és nélkülöztek azok, akik a termelőmunkát végezték, hiszen nem embernek, hanem „beszélő szerszám”-nak tekintették őket.

III. A TÁRSADALOM FEJLŐDÉSE

Tanári gyakorlatomban a különféle társadalmi berendezéseket applikációs figurákkal szoktam megjeleníteni, érzékileg megfoghatóvá tenni. A tanév végi ismétlés során természetesen újra felhasználtam ezeket. Ennek hiányában a tankönyv megfelelő képei állanak rendelkezésükre: az ősközösség (14. l.); az ősközösség felbomlik (23. l.); az egyiptomi társadalom (31. l.); az athéni népgyűlés (63. l.); római patricius és plebejus (75. l.); nagycsalád, nemzetség, törzs (113. l.).

1. Az ősközösség

Milyen csoportokban éltek az őseink? (Horda → nemzetség → törzs.)

Az applikáció vagy a megfelelő tankönyvbeli kép felhasználásával végezhetjük a további analízist:

Kié volt az erdő, amelyben vadásztak? Kié volt a folyó? Kié a föld? (Erdő, folyó, föld közös tulajdonban.)

Hogyan biztosították megélhetésüket? (Közösen végezték a munkát.) Miért volt szükség a közös munkára? (Az eszközök fejletlensége miatt.) Hogyan osztozkodtak? (Mindenkinek egyenlően részesült a zsákmányból.) Mi következik ebből a gazdagságot illetően? (Nem volt gazdag és szegény, nem volt úr és szolga, egyenlőség volt.)

A tanulók tulajdonképpen csak most, utólagosan, az osztálytársadalom ismeretében értik meg igazán, hogy az ősközösség osztály nélküli társadalom volt.

Hogyan bomlott fel az ősközösség? (Fémből készült, jobb eszközök, könnyebb munka, nincs szükség az egész közösség összefogására, mégis több terem, állattenyésztés, földművelés → felesleg → magántulajdon (vagyon) → gazdag, szegény, rabszolga → osztályok, az osztálytársadalom kialakulása.)

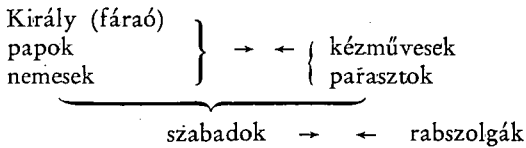
Milyen társadalomban éltek őseink a finnugor őshazában? (A magyar nép története is ősközösséggel kezdődik, tehát ugyanúgy, mint az emberiség története, csak nálunk ez az időszak tovább tartott, mint az eddig megismert népek esetében. Ennek okait a topográfiai ismeretek elemzése közben tártuk fel.)

Általánosítás: Az emberiség történetének őskorában az ősközösségi, osztály nélküli társadalmak kialakulása, fejlődése és felbomlása játszódott le. A magyarság története is az ősközösséggel kezdődött.

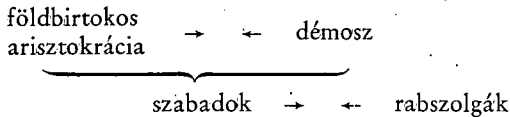
2. A rabszolgatartó osztálytársadalom

Az applikációs figurák kirakásával, mozgatásával, tehát tanulói cselekedtetéssel, ill. a tankönyv megfelelő képeinek elemzésével a következő rendszerező munkát végezhetjük:

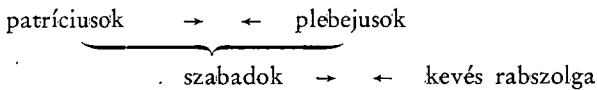
Jellemezzük az ókori Kelet államainak társadalmát!

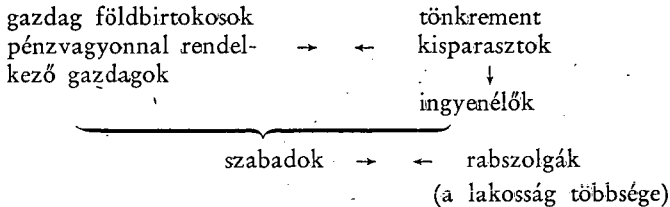
Milyen volt az ókori Athén társadalmi berendezkedése?

Hogyan tagolódt az ókori Róma társadalma a hódítások előtt?

Hogyan alakult át az ókori Róma társadalma a hódítások után?

Minek a következtében tagolódik így az osztálytársadalom?

(Vagyoni különbségek; a föld, ipari műhelyek, az ember-rabszolga a gazdag szabadok, kisebb mértékben a szegény szabadok magántulajdonában van. Az elnyomók mások munkájából, kizsákmányolásából élnek.)

Melyek voltak a rabszolgaszerezés módjai? (Rabszolgaszerező háború, kalózkodás, rabszolgakereskedelem.)

Jellemezzük a rabszolgák helyzetét! (Nem embernek, beszélő szerszámnak tekintik őket; nincs magántulajdonuk, sőt ők maguk is uruk tulajdonában vannak; törvény nem védi őket; az ő munkájuk tartja el az államot, mégis ők a társadalom megvetettjei.)

Hogyan biztosították uralmukat a rabszolgatartó szabadok a rabszolgák felett? (Államszervezettel. Az állam funkciói: elnyom, munkára kényszerít, tehát az osztály-elnyomás, a kizsákmányolás eszköze = fegyveresek, hivatalnokok, törvények; ugyanakkor véd a külső támadásokkal szemben, de hódít is → lásd: rabszolgaszerező háborúk.)

Hogyan akartak szabadulni az elnyomottak elviselhetetlen helyzetükből? (Osztályharc: az egyiptomi parasztnok és rabszolgák felkelése; a démosz harca a politikai egyenlőségért Hellaszban; Rómában: a plebejusok harca az egyenjogúságért; a Spartacus vezette felkelés, mint az ókor legnagyobb rabszolgafelkelése.)

Vizsgáljuk meg, milyen állami berendezkedés, milyen államforma volt az ókori birodalmakban! (Egyiptom = a fáraó korlátlan uralma; Hellasz = királyságból köztársaság; Róma = királyság → köztársaság → császárság.)

Miért volt szükség a Római Birodalomban a császárság megteremtésére? (A gazdag rabszolgatartók uralma veszélyben: rabszolgák felkelése, a szegény szabadok mozgolódása, a provinciák felkelési törekvései. A többféle veszélyt fegyveres erővel, hadsereggel lehetett elhárítani.) Mi a császárság? (Egy embernek a hadseregre támaszkodó, zsarnoki egyeduralma a gazdag rabszolgatartók uralmának fenntartása érdekében.)

Hasonlítsuk össze a rabszolgatartó államok berendezkedését! (Az összehasonlítás eredményeként rá kell jönnünk arra, hogy az egyiptomi fáraó korlátlan uralma és a római császárság között igen jelentős a hasonlóság; ugyanakkor az ókori Athén köztársasága volt az ókor legfejlettebb állama, hiszen minden szabad görög férfinak politikai egyenlőséget biztosított = rabszolgatartó demokrácia volt.)

Miféle okok vezettek a Római Birodalom s ezzel a rabszolgatartó társadalom bukásához? (Belső okok: megszűntek a hódítások, kevés a rabszolga, rosszul dolgoznak, gazdasági hanyatlás; rabszolgafelszabadítás = kolonusok; a provinciák önállósodása; a rabszolgák és a szabad szegények együttes felkelései. Külső okok: a népvándorlás következtében a betörő germánok megdöntik a meggyengült Római Birodalmat, s ezzel az egész rabszolgatartó társadalmat.)

Általánosítás: Az emberiség történelmének ókorában a rabszolgatartó osztálytársadalmak és államok kialakulása, virágzása és bukása ment végbe. Az osztályharc legfőbb formája: rabszolgafelkelések.

Szintézisbe emelt új ismeret:

Az ősközösségi társadalom kizsákmányolás nélküli, osztály nélküli társadalom, amelyben a termelő eszközök közös tulajdonban vannak.

A rabszolgatartó társadalom osztálytársadalom, amelyben a magántulajdon következtében a gazdag szabadok kizsákmányolják a szegény szabadok és a rabszolgák tömegeit, s ezáltal fényűző életet élhetnek. De éppen ezeknek az elnyomottaknak osztályharcra gyengíti meg a rabszolgatartó rendszert, amely gyengülés végül is a bukáshoz vezet. Tehát az osztályharc előbbre vitte a társadalom fejlődését.

IV. A MŰVELTSÉG FEJLŐDÉSE

1. A vallás

Mi az oka annak, hogy az emberi munka fejlődése, a természetben való fokozatos uralom ellenére kialakultak a vallási hiedelmek? (Az ember számára megmagyarázhatatlan természeti jelenségek → félelem → szellemek, majd istenek elképzelése = embern kívüli erők megszemélyesítései.)

Hogyan képzelte el az őskor embere a rajta kívül álló erőket? (Szellemek elképzelése.)

Hogyan vélekedtek az egyiptomiak, a görögök és a rómaiak? (Egyiptom: Nap- és Holdisten, szent állatok, a túlvilág képzelete, múmia; görögök: sokisten-hit, emberalakban, főbb istenek: Zeusz, Héra, Pallasz Athéné stb.; Róma: görög hatás. Végeredményben e vallások természetimádást jelentenek.)

Hogyan igyekeztek hatni a vélt földöntúli erőkre? (Varázslók → papok, jóslatok, áldozatok, szertartások.)

Hogyan jelentkezik ez a gondolkodás az ősmagyarság hiedelmeiben? (Természetimádás, táltosok, áldozatok, túlvilági hit.)

Milyen elgondolásokból jött létre a kereszténység? (A megváltóról szóló legenda; a megváltó az egész emberiséget megszabadítja az elnyomatástól. Isten előtt mindenki

egyenlő.) Hogyan alakult át a keresztény vallás? (Kezdetben a rabszolgák, elnyomottak vallása; a gazdagok belépésével államvallás lett, a hatalmasoknak való engedelmességre tanított.)

2. A tudományok

Milyen összefüggés van a természeti viszonyok és a tudományok születése között? (Ókori Kelet: áradás, csillagok állása → naptár, időmérés; földek, épületek felmérése = mértan; az adó mennyisége = számtan.)

Miért volt szükség az írásra? (A történetek feljegyzése, a tudományok eredményeinek rögzítése; törvények írásba foglalása: képirás, ékírás, számjegyek.)

Milyen tudományokban voltak úttörők az ókori népek? (Csillagászat, számtan, mértan, orvostudomány, történetírás, filozófia, jogtudomány.)

3. Művészetek

Vegyük sorra az őskor és az ókor művészeti hagyatékát!

Őskor: barlangi rajzok.

Ókor:

Kelet	= építészet:	piramisok, kínai nagyfal, a bábéli torony
	szobrászat:	szfinx, fáraó szobrok, az írnok, a falusi bíró szobra
Görögök	= irodalom:	Homérosz (Ilias, Odüsszeia)
		szomorújáték, vígjáték (színjátszás)
	szobrászat:	államférfiak, istenek, atléták szobrai
	építészet:	Akropolisz, Pallasz Athéné temploma
Rómaiak	= irodalom:	Vergilius, Horatius
	szobrászat:	pl. Augustus szobra
	építészet:	Forum Romanum, Colosseum, vízvezetékek, diadalívек, az aquincumi emlékek

Általánosítás:

A termelés fejlődése a tudományok, művészetek fejlődését is magával hozta. Ezen a téren az ókori Kelet népeit az emberiség tanítómestereinek tartjuk, a görög és a római műveltség pedig az európai kultúra alapjait vetette meg.

Szintézisbe emelt új ismeret:

A vallás a félelemből, az embernek a természet érthetetlen erőivel szembeni tehetlenségéből keletkezett. A tudományok kialakulása a természet legyőzésének fokozatait mutatja. A művészet az embert körülvevő valóságot ábrázolja. A tudományok és a művészetek kialakulását, fejlődését az ókorban a rabszolgák munkája tette lehetővé.

V. Az események

A Tanterv és Utasításnak az 5. osztályos ismeretanyagra vonatkozó követelményei között ez is szerepel: „Tudják a tanulók egyszerűen elmondani az őskor ősközöségi társadalmainak, az ókor rabszolgatartó társadalmainak és a magyar ősközöségi társadalomnak a tantervben rögzített eseményeit...”

A történelmi események azok a konkrétumok, amelyek a maguk valóságában legkevésbé reprodukálhatók, de amelyek leginkább megragadják tanulóink figyelmét és elsősorban hozzák mozgásba reprodukív képzetüket. Nos, a tanév végi ismétlés, rendszerezés munkájába, a végső törvényszerűségek elvonatkoztatásának munkájába éppen az események nem férnek bele. Illetve az előbbi átfogó szempontok az eseményekből csak az elvonatkoztatott általánosítást, törvényt képesek elviselni, de nem adnak lehetőséget azok részletező kifejtésére. De ha világosan látjuk az események ismeretének a történelmi tudásban betöltött nélkülözhetetlen szerepét, ha felismerjük az életkori sajátosságokhoz leginkább közfekvő mivoltukat, ha tudjuk, milyen jelentőségek ezek a tanulók beszédképességének, kifejező képességének fejlesztése szempontjából, akkor érdemes év végi ismétlő óráink sorozatába külön órát beiktatnunk az események elmondására. S itt megint az annak idején felhasznált applikációkat és a tankönyv képeit alkalmazhatjuk.

Melyek ezek az események?

- A mammutvadászat (applikációval)
- Khufu fáraó piramist építtet
- Az egyiptomi parasztlak és rabszolgák felkelése
- Az olimpiai játékok
- A marathoni győzelem (applikációval)
- A thermopülai és a szalamiszi ütközet
- Róma alapításának mondája
- Mucius Scaevola és Horatius Cocles története
- A pun háborúk története
- A római rabszolgák legnagyobb felkelése
- A vérszerződés
- A honfoglalás

*

Ez a kísérlet: felvázolni az ált. isk. 5. osztálya történelem anyagának ismeretrendszerét valóban csak vázlat, távoli visszfénye annak a valóságos pedagógiai gyakorlatnak, ami az év végi ismétlő órák sorozatában a módszerek, eljárások nagy gazdagságával, sokféleségével valósulhat meg, a tanári egyéniségtől és a gyermekanyagtól függően. Mindössze a problémákra szerettem volna felhívni a figyelmet, s ha rendszerezési kísérletem ad némi eligazítást az adott osztály év végi ismétlő órái anyagának összeállításához, érdemes volt e kísérletre vállalkoznom.

